

Ager Mutabilis. L'exploració del territori en època romana

Marc Bouzas, Josep Burch, Pere Castanyer, Joan Frigola, Joaquim Tremoleda (cur.)

**STUDIES ON THE
RURAL WORLD IN
THE ROMAN PERIOD**

13

STUDIES ON THE RURAL WORLD
IN THE ROMAN PERIOD

Ager Mutabilis. L'exploració del territori en època romana

Marc Bouzas, Josep Burch, Pere Castanyer, Joan Frigola,
Joaquim Tremoleda (cur.)

fundus

CIP 902(467.13) CON

Congrés Internacional Ager Mutabilis L'explotació del territori en època romana (2023 : Calonge, Catalunya ; Sant Antoni, Catalunya)

Ager Mutabilis. L'explotació del territori en època romana / Marc

Bouzas, Josep Burch, Pere Castanyer, Joan Frigola, Joaquim Tremoleda

(cur.). – Girona : Documenta Universitaria : Oficina Edicions UdG, 2024.

– 1 recurs en línia (xxx pàgines). – (Studies on the rural world in the

Roman period ; 13) (Fundus)

Comunicacions del Congrés Internacional Ager Mutabilis L'explotació del

territori durant l'època romana celebrades a Castell de Calonge, Calonge i

Sant Antoni els dies 18 i 19 de maig de 2023

ISBN 978-84-9984-685-9 (Documenta Universitaria). ISBN 978-84-8458-

701-9 (Oficina Edicions UdG)

I. Bouzas Sabater, Marc, 1992- , editor literari II. Burch, Josep, editor literari

III. Castanyer i Masoliver, Pere, 1961- , editor literari IV. Frigola, Joan, editor

literari V. Tremoleda i Trilla, Joaquim, 1962- , editor literari 1. Explotacions

agrícoles – Catalunya – Girona (Província) – S. III aC-V dC – Congressos

2. Explotació forestal – Catalunya – Girona (Província) – S. III aC-V dC – Congressos

3. Recursos naturals – Gestió – Catalunya – Girona (Província) – S. III aC-V dC –

Congressos 4. Catalunya – Història – 218 aC-415 dC, Període romà – Congressos

5. Girona (Catalunya : Província) – Arqueologia – Congressos 6. Llibres electrònics

CIP 902(467.13) CON

Ager Mutabilis. L'explotació del territori en època romana Studies on the rural world in the Roman period - 13

© Editorial material and organization:

Museu Arqueològic de Banyoles–Ajuntament de Banyoles, Universitat de
Girona, Grup de Recerca Arqueològica del Pla de l'Estany

© Contens and figures: the authors

© Book cover photo: Francesc Riart. Reconstrucció del *fundus* de vil·la romana
de Viauba.

Contact:

Laboratori d'Arqueologia, Història Antiga i Prehistòria.

Institut de Recerca Històrica.

Universitat de Girona

Plaça Ferrater Mora, 1

17071 Girona

Tel. 972 41 89 45

Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles

Plaça de la Font, 1

17820 Banyoles

Tel. 972 57 23 61

ISBN: 978-84-9984-685-9

DOI: 10.33115/b/9788499846859

Girona, 2024

Diacronía de los territorios y paisajes de Emporion/Emporiae y Gerunda durante la antigüedad.

PID2023-148337NA-I00, Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades.

The texts and images contained in this publication are subject –except where indicated to the contrary– to an Attribution-NonCommercial-NoDerivs license (BY-NC-ND) v.4.0. Creative Commons License. You may copy, publicly distribute and transfer them as long as the author and source are credited, neither the work itself nor derived works may be used for commercial gain. The full terms of the license can be viewed at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.en>

Edited by:

Universitat de Girona
Institut de Recerca Històrica

Documenta
Universitaria

In collaboration with:

Índex

Pròleg.....	6
La construcció dels camps en un sistema centuriat. L'aplicació de la geoarqueologia a la centuriació d'Ilici (Elx, Alacant)	8
Oriol Olesti, Josu Nabarte, Eneko Iriarte, Belén Carrillo	
Morfologia, ocupació i explotació agrària a l'<i>ager baetulonensis</i> (Badalona).....	29
Clara Forn, Iñaki Moreno	
L'ús dels recursos forestals durant l'època romana i tardoantiga al nord-est de Catalunya	49
Raquel Piqué, Eva Maria López Castillo	
Pràctiques forestals i d'arboricultura als jaciments de Iesso (Guissona, Lleida) i Vilauba (Camós, Girona)	68
Eva Maria López Castillo, Raquel Piqué Huerta, Oriol López-Bultó, Anna Berrocal Barberà, Pere Castanyer Masoliver, Joaquim Pera Isern, Esther Rodrigo Requena	
Pautas de selección y explotación de los recursos forestales en un contexto suburbano en época romana. El caso de Pla de l'Horta (Sarrià de Ter, Girona)	106
Ana Costa Solé, David Vivó Codina	
L'explotació dels boscos pirinencs en època romana. Dades paleoambientals i històriques	115
Ermengol Gassiot, Oriol Olesti, Albert Pèlach	

La ramaderia durant l'època romana al nord-est peninsular: alguns exemples i reflexions	138
Lidia Colominas	
Pràctiques ramaderes i explotació animal al centre de producció tardoromà de la vil·la de la Gran Via - Can Ferrerons. L'edifici octagonal	161
Roger Alcàntara Fors, Alba Ruiz Cros, Amaia Aguirre Uribesalgo, Alejandro Sierra, Thiago Fossile, Marta Prevosti Monclús, Ramon Coll Monteagudo, Maria Saña	
Estudi arqueozoològic de les restes de fauna de l'abocador del segle III de Mas Gusó (Bellcaire d'Empordà).....	197
Clàudia Tura-Poch, Neus Coromina, Josep Casas	
Adquisició i consum de recursos marins a la vil·la de la Gran Via - Can Ferrerons. Evidències arqueològiques i arqueozoològiques	212
Ramon Coll Monteagudo, Roger Alcàntara Fors, Alba Ruiz Cros, Amaia Aguirre Uribesalgo, Thiago Fossile, Maria Saña, Ester Verdún, Marta Prevosti Monclús	
L'aprofitament dels efectius marítims en el context periurbà de Barcelona. Les evidències d'ostres durant l'època romana i l'antiguitat tardana	230
Marina Fernández-Liarte, Jordi Nadal-Lorenzo	
La pesca de la tonyina (<i>Thunnus thynnus</i>) al litoral català a l'antiguitat: el cas de la vil·la romana del Pla de Palol (Platja d'Aro, Baix Empordà)	243
Arnau Brosa i Planella, Isaac Rufi, Neus Coromina, Arturo Morales Muñoz, Josep Burch	
L'estudi de morters antics en arqueologia. Perspectives d'investigació a les comarques de Girona	257
Gabriel López-Badell	
<i>Romani cum commercio salis mutant Bergistanorum agrum</i>	271
Josep Farguell, Josep Sánchez	
El paisaje productivo del <i>Ager Tarraconensis</i> durante la Antigüedad Tardía: nuevos datos acerca de la cal y las caleras, el caso de Vilardida (Alt Camp, Tarragona).....	287
José María Carrasco López, Adrià Cubo Córdoba, Jordi Morera Camprubí	
A la recerca de l'autarquia. L'aprofitament integral del medi a través del registre arqueològic. L'exemple del nord-est.....	299
Josep Maria Nolla	

Pròleg

L'objectiu principal d'aquest llibre és donar a conèixer diversos estudis centrats en l'explotació territorial i l'evolució del paisatge durant l'època romana. De fet, hom podria considerar que ja l'any 2009 es dedicà, aparentment, el quart volum de la col·lecció monogràfica *Studies on the Rural World in the Roman Period* a aquesta qüestió. Es podria justificar la repetició de la temàtica argumentant que durant els gairebé quinze anys que han transcorregut entre aquella publicació i la que ara es presenta, s'ha incrementat notablement l'atenció de la comunitat investigadora sobre l'explotació territorial durant el període romà. Els grups de recerca que se centraven en aquest àmbit de la investigació ho han continuat desenvolupant, però al mateix temps n'han anat sorgint d'altres que n'han augmentat l'interès i resultats. No obstant això, caldria també admetre que aquest increment no és fruit de la casualitat. Possiblement, la preocupació de les societats actuals sobre l'impacte de les seves activitats en el territori no ha fet sinó buscar-ne referents en el passat. L'any 2009 el títol específic d'aquella publicació fou *El territori i els seus recursos* i l'actual *L'explotació del territori en època romana*. Les diferències en el títol no responen exclusivament a una qüestió lingüística sinó que són un clar símptoma dels canvis conceptuals produïts en aquests darrers anys en l'àmbit de l'arqueologia del món rural d'època romana. Ja no es tracta d'estudiar què ofería el territori a les comunitats humanes que hi vivien sinó quins foren els impactes de la seva activitat i com aquest fet anà modelant i transformant el paisatge com a mostra d'aquest territori canviant. Aquest canvi en la perspectiva d'anàlisi ha estat possible també perquè l'atenció de l'arqueologia romana del món rural ha obert notablement el focus de la seva investigació. Aquesta ha passat de centrar-se fonamentalment o exclusivament en l'evolució arquitectònica de les vil·les i altres establiments rurals i la seva determinació cronoestratigràfica a considerar també el territori, vinculat al poblament humà, com objecte en si mateix d'investigació. I és des d'aquest enfocament que han proliferat estudis i anàlisis que si bé ja existien abans, ara s'han incrementat i estès notablement. Aquest fenomen ha provocat al seu torn una interacció entre diferents especialitats que ha portat a la

constitució d'amplis equips inter i multidisciplinars. L'increment de la identificació taxonòmica d'espècies vegetals i faunístiques i les seves característiques, aprofitaments i evolucions particulars —a cada vil·la o establiment rural estudiat— n'és una bona mostra. I és des d'aquesta base que s'han pogut efectuar estudis arqueològics no sobre les espècies en qüestió sinó sobre l'explotació forestal, l'agricultura, la ramaderia, la caça, la pesca... Tot plegat desenvolupat en un marc epistemològic que considera que la interacció entre els diferents agents involucrats influï en la conformació d'un sistema determinat d'explotació rural, en aquest cas, el d'època romana. No és, tanmateix, el que s'ha proposat un sistema adaptatiu al medi i extrasomàtic a les mateixes comunitats humanes. Tot el contrari, els estudis publicats mostren que uns i altres, i cadascun amb els seus diversos components, actuaren com factors de retroalimentació en la conformació d'aquest model.

L'equip editor desitja que la publicació d'aquest volum contribueixi a incrementar el coneixement i el debat sobre l'explotació territorial en el món rural d'època romana. Els reptes encara són majúsculs i la feina per fer, considerable. I és en aquest sentit que volem expressar l'agraïment als autors i autores que han contribuït a la conformació d'aquest nou volum, el tretzè, de la col·lecció monogràfica *Studies on the Rural World in the Roman Period*.

Adquisició i consum de recursos marins a la vil·la de la Gran Via - Can Ferrerons. Evidències arqueològiques i arqueozoològiques

**Ramon Coll Monteagudo,¹ Roger Alcàntara Fors,² Alba Ruiz Cros,³
Amaia Aguirre Uribesalgo,⁴ Thiago Fossile,⁵ Maria Saña,⁶ Ester Verdún,⁷
Marta Prevosti Monclús⁸**

1 Museu Romà de Premià de Mar – collmr@premiademar.cat

2 Laboratori d'Arqueozoologia, GRAMPO, UAB – roger.alcantara.fors@gmail.com

3 Laboratori d'Arqueozoologia, UAB – aruizcros@gmail.com

4 Laboratori d'Arqueozoologia, UAB – amaia.aguirre@uab.cat

5 Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals (ICTA), UAB - thiago.fossile@uab.cat

6 Laboratori d'Arqueozoologia, GRAMPO, UAB – maria.sana@uab.cat

7 Museu de l'Estampació de Premià de Mar – estervc@gmail.com

8 Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Institut d'Estudis Catalans - mprevosti@icac.cat

Resum

La vil·la romana de la Gran Via–Can Ferrerons (Premià de Mar, Maresme) és una de les més grans de la comarca, que s'inicia a principis del segle I aC. També és coneguda per la singularitat del seu edifici de planta octogonal, que té el seu origen en el segle V dC, i s'interpreta com un pavelló de recepció construït per un personatge rellevant de l'elit de Barcino. Posteriorment, es reutilitzà, com moltes altres vil·les de l'Antiguitat Tardana, com a centre de producció.

Les excavacions al jaciment han proporcionat un gran nombre de restes arqueològiques, incloent-hi ceràmica, artefactes de pedra i metall, i restes faunístiques. Al llarg de les diferents fases d'ocupació, algunes d'aquestes restes suggereixen una relació activa amb el mar, els productes del mar i les activitats pesqueres. Els hams de pesca, els pesos de xarxa, així com una varietat de restes de peixos i petxines són indicatius de l'aprofitament d'uns recursos marins molt propers.

Aquesta comunicació reuneix restes arqueològiques i arqueozoològiques per reconstruir la relació dels habitants d'aquesta vil·la romana amb el mar, les pràctiques de pesca i l'ús i consum dels recursos marins.

Paraules clau

vil·la romana, tardoantiguitat, pesca, ictiofauna, malacofauna

Abstract

The Roman villa of the Gran Via–Can Ferrerons (Premià de Mar, Maresme) is one of the largest in the region, dating from the beginning of the first century BC. It is also known for the uniqueness of its octagonal building, which was built in the 5th century AD, and is interpreted as a reception pavilion owned by an important member of the Barcino elite. It was later reused as a production centre, like many other villas of Late Antiquity. Excavations at the site have yielded many archaeological remains, including pottery, stone, and metal artefacts, and faunal remains. Throughout the different phases of occupation, some of these remains suggest an active relationship with the sea, sea products and fishing activities. Fishing hooks, net weights, as well as a variety of fish and shell remains are indicative of the use of very close marine resources. This paper brings together archaeological and archaeozoological remains to reconstruct the relationship of the inhabitants of this Roman villa with the sea, fishing practices and the use and consumption of marine resources.

Keywords

roman villa, late antiquity, fishing, ichthyofauna, malacofauna

Introducció

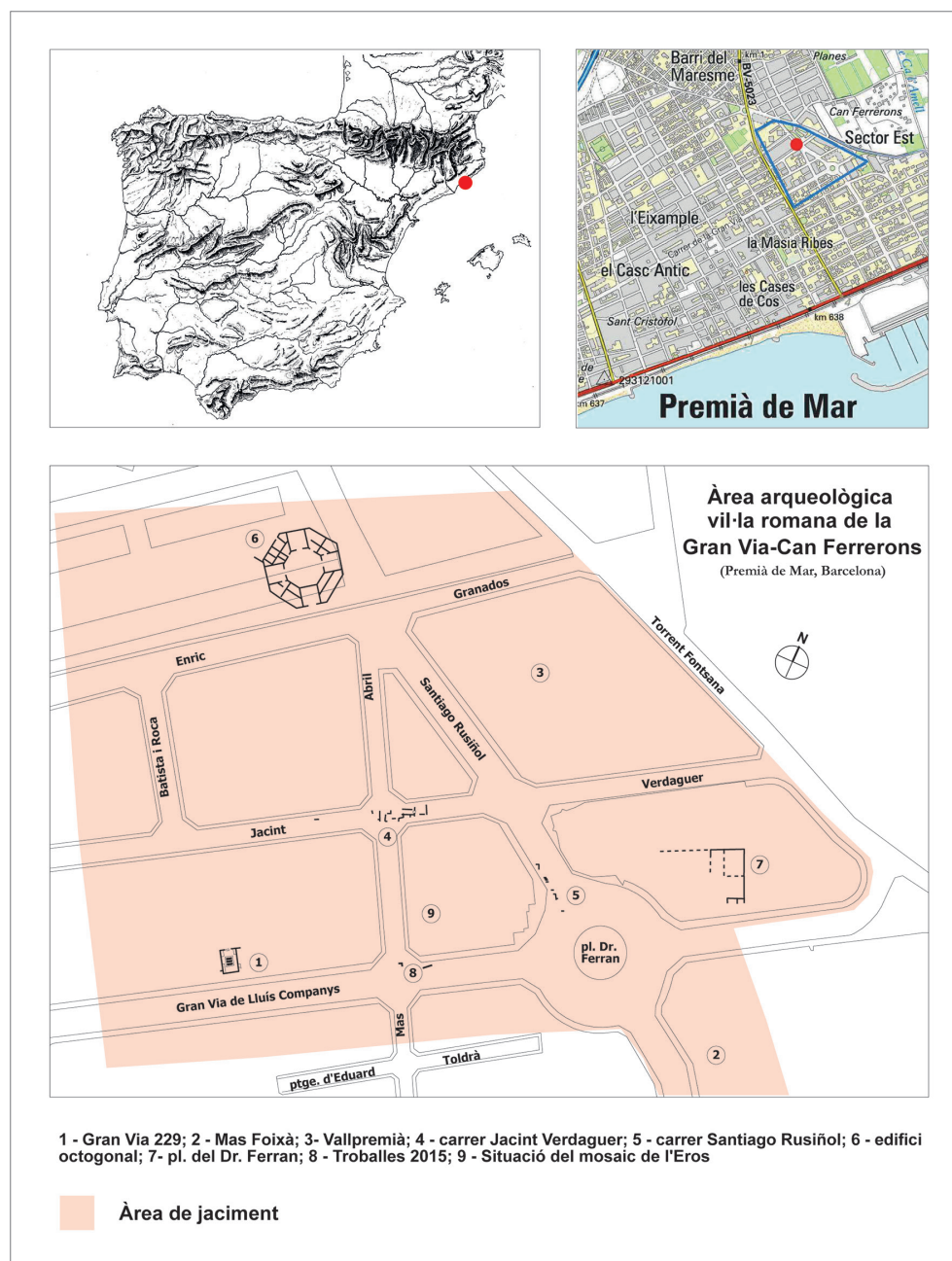

Figura 1. 1 a 9: Situació del jaciment i de les diferents troballes. Font: elaboració pròpia.

La vil·la de la Gran Via – Can Ferrerons s'estén sobre 5,5 ha de l'àrea urbana de Premià de Mar (fig. 1). Se n'ha excavat diferents sectors, que permeten saber que va sorgir sobre un jaciment prehistòric precedent, del Bronze Final III i primera Edat del Ferro (Coll et al., 2020). Les restes romanes més antigues corresponen a estructures, molt febles, que ja utilitzaven *dolia* i elements constructius romans tipus *tegulae* i *imbrices* (Quadrada, 2002; Carbonell, 2009). Les primeres estructures documentades corresponen a una *figlina*, que s'inicia al segon quart del segle I aC (Prevosti et al., 2015; Coll et al., 2016; Coll i Prevosti, 2024; Coll et al., 2024). S'han excavat diverses àrees de la *pars fructuaria*, datables entre els segles I aC i v, amb elements de metal·lúrgia del ferro, parets i paviments. També s'han documentat molt parcialment fragments de la *pars urbana*, alguns amb estrats d'enderroc i inutilització

del segle v (Coll, 2004, p. 262-266). Al núm. 231 del carrer de la Gran Via de Lluís Companys, es va descobrir un mosaic tessellat de dibuix geomètric, que es data entre la fi del segle iv a l'inici del segle v (Navarro et al., en premsa). Davall del mosaic es va trobar una indústria prèvia amb dipòsits en bateria per a líquids (Coll et al., en premsa). Finalment, es coneix el pavelló de planta octogonal, que es data entre els segles v i vii, que actualment està completament excavat (Prevosti i Coll, 2021). Les restes es van museïtzar i actualment són obertes al públic amb el nom Museu Romà de Premià de Mar.

1. Elements relacionats amb la pesca de la vil·la romana de la Gran Via-Can Ferrerons

Els habitants de la comarca del Maresme, com succeeix en altres zones properes al mar, al llarg de la història no han deixat mai d'aprofitar els recursos marins encara que de vegades això hagi pogut estar una activitat marginal. No parlem, és clar, d'activitats econòmiques com ara el comerç marítim, prou important en determinats períodes, sinó d'un aprofitament directe i molt bàsic dels recursos marins, és a dir, de la pesca i recollida d'elements marins.

Sabem que durant les etapes de la prehistòria recent a la costa catalana s'aprofiten alguns recursos pesquers (Ripoll i Llongueras, 1963, p. 71; Petit i Rovira, 1980, p. 33), com per exemple els evidenciats a la Cova de l'Esperit (Salses), on foren documentades dents, vèrtebres i mandíbules d'orada, restes de petxines del tipus *Cardium*, *Pecten*, etc. Els punxons d'os trobats allà han estat interpretats com a instruments de pesca (Treinen et al., 1981, p. 212). La raó és que, tot i ser una obvietat, cal insistir en el fet que a la vora de la Mediterrània la recollida de petxines i la pesca devien ser activitats permanents des de sempre (Guilaine, 1972, p. 96).

Per descomptat també tenim constància que els ibers laietans, que vivien prop del mar segles després, feren ús d'uns recursos marins que tenien a l'abast. En són una mostra els hams, els pesos de xarxa de plom o de ceràmica, i altres elements, que documentem als seus poblats, sobretot en aquells que es troben més propers al mar (Barberà i Dupré, 1984, p. 50; Belarte, 1997, p. 174; Sanmartí i Santacana, 2005, p. 88-90). La relació dels ibers catalans amb la pesca ha estat estudiada en un treball específic (Playà, 2006). En el cas del poblament d'Alorda Park o Les Toixoneres (Calafell) s'ha pogut documentar la pesca de pagell i mussola. Es pensa en embarcacions i tècniques com el palangre i el tresmall. També es documenta la recollida de petxines (Pou et al., 1993, p. 191; Playà, 2006, p. 45). A l'establiment de Darró (Vilanova i la Geltrú), atesa la gran mida d'alguns dels hams trobats, fins es proposa la pesca d'altura (López i Ferrer, 1982, p. 181). També al litoral gironí hom pensa en la pesca, en aigües salobres i marines, de *Sparidae*, *Clupeidae*, *Gadidae*, *Carangidae*... que podrien haver arribat a l'establiment de Pontós a través de transaccions amb habitants de poblats costaners. Es parla de pesca amb xarxa (escombrids), i es documenten hams i pesos de xarxa (Pons et al., 2016, p. 31-32). Sigui com sigui, en general, hom considera que aquestes activitats es troben poc estudiades (Oliver, 2000, p. 64-67).

Al Maresme ens consten activitats pesqueres al poblament de Burriac, de Cabrera de Mar, amb la troballa sobretot d'hams i altres elements (Barberà i Pascual, 1979-80, p. 208, fig. 8, 7; Ribas, 1975, p. 12; Ribas i Lladó 1977-78, p. 159; Gracia, 1981-82, p. 321; Pujol et al., 1982-83, p. 74, 90; Benito et al., 1986, p. 23; Zamora 2006-2007, p. 46, 48, 98, 254, entre altres). També al del Turó dels Oriols, de Cabrera de Mar

(Ribas, 1994, p. 9), o a l'*oppidum* de la Cadira del Bisbe de Premià de Dalt (Coll, 1988, p. 243-244; Coll et al., 2003-2004, p. 184, fig. 19; Coll, 2004, p. 127).

Fins en ambients sacres, com són els santuaris, trobem ofrenes de material que podem relacionar amb la pesca. És el cas de llocs de culte com els de La Algaida (Sanlúcar de Barrameda), Cancho Roano (Zalamea de la Serena) o Es Culleram (Eivissa) (Vargas, 2020a, p. 252). Aquestes deposicions rituals no falten en necròpolis, com la de Cadis (Vargas, 2021). De la mateixa manera, també en ambients ibèrics s'admet l'ofrena a les divinitats de determinats estris pesquers, com per exemple els hams a l'establiment de Pontós (Almagro i Moneo, 2000, p. 103-108). Com els ploms i pesos de xarxa evidenciats a la cova-santuari de les Encantades del Montcabrer, a Cabrera de Mar (Coll, 2023, p. 208-209, 241-244), que d'alguna manera venen a demostrar la importància d'aquestes activitats.

Atès que en els jaciments de l'època romana que es troben a prop del mar documentem també elements relacionables amb la pesca, cal pensar que l'explotació dels recursos del medi marí que hom tenia a l'abast va continuar. No descobrim res de nou amb això, però sí que cal fer notar la poca atenció que s'ha prestat a tots aquests elements a l'àrea catalana, tant pel que fa a la prehistòria, el món ibèric i també a l'època romana. El nostre treball vol contribuir a pal·liar una mica aquesta mancança, de forma modesta, ja que les troballes de fauna, material i elements relacionats amb la pesca a la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons no són gens espectaculars. Entenem que aquí no tenim una potent indústria de salaons com sí que es documenta, per exemple, en extenses àrees del sud peninsular, i per tant les eines i els estris relacionats amb la pesca són molt més escassos i menys evidents que allà.

Abans de continuar cal dir que en l'actualitat s'està procedint a l'estudi dels materials exhumats a la vil·la romana de la Gran Via-Can Ferrerons, de cara a la redacció de la seva memòria científica, per la qual cosa el resum que presentem a continuació ben segur no recull la totalitat dels materials de pesca que hi ha al jaciment. És possible que en finalitzar l'esmentat estudi disposem de més exemplars de cada categoria, o fins noves evidències. Hem de dir el mateix pel que fa a la fauna, de la què encara tenim pendent estudiar la major part de la recuperada en les intervencions de 2018-2019.

1.1. Hams

Els hams, estris pesquers per excel·lència, no són excessivament nombrosos en aquest jaciment, ja que tan sols en coneixem tres exemplars segurs. Els dos primers foren exhumats durant les intervencions arqueològiques dutes a terme durant la col·locació de dos col·lectors al carrer Mn. Jacint Verdaguer, concretament a la UE 1019. Es tracta d'un abocador que es data entre els anys 375/390-425 dC, però que conté molt material residual i, per tant, resulta molt difícil datar amb precisió aquests elements. El primer ham, fet en bronze, és de paleta, com ho són tots els coneguts a l'actual Catalunya (Gracia, 1981-82, p. 318; Playà, 2006, p. 44) i presenta una alçada de 2,6 cm. Li manca la punta, i és de mida petita (Bernal, 2010, p. 89, fig. 3, d) (fig. 2, C-00-2549).

El segon exemplar, també de bronze i d'una mida propera al doble de l'anterior, només conserva la part inferior, incloent-hi la punta amb mort o arponet (fig. 2, C-00-2550). Amb molta probabilitat és del tipus de paleta atesa l'absència d'hams d'anell als nostres jaciments, però en qualsevol cas sí que podem considerar-lo com de mida mitjana (Bernal, 2010, p. 89, fig. 3, b i c). Tots dos pertanyen al tipus d'ham simple, tipus AI de la classificació de Bernal (2010, p. 92).

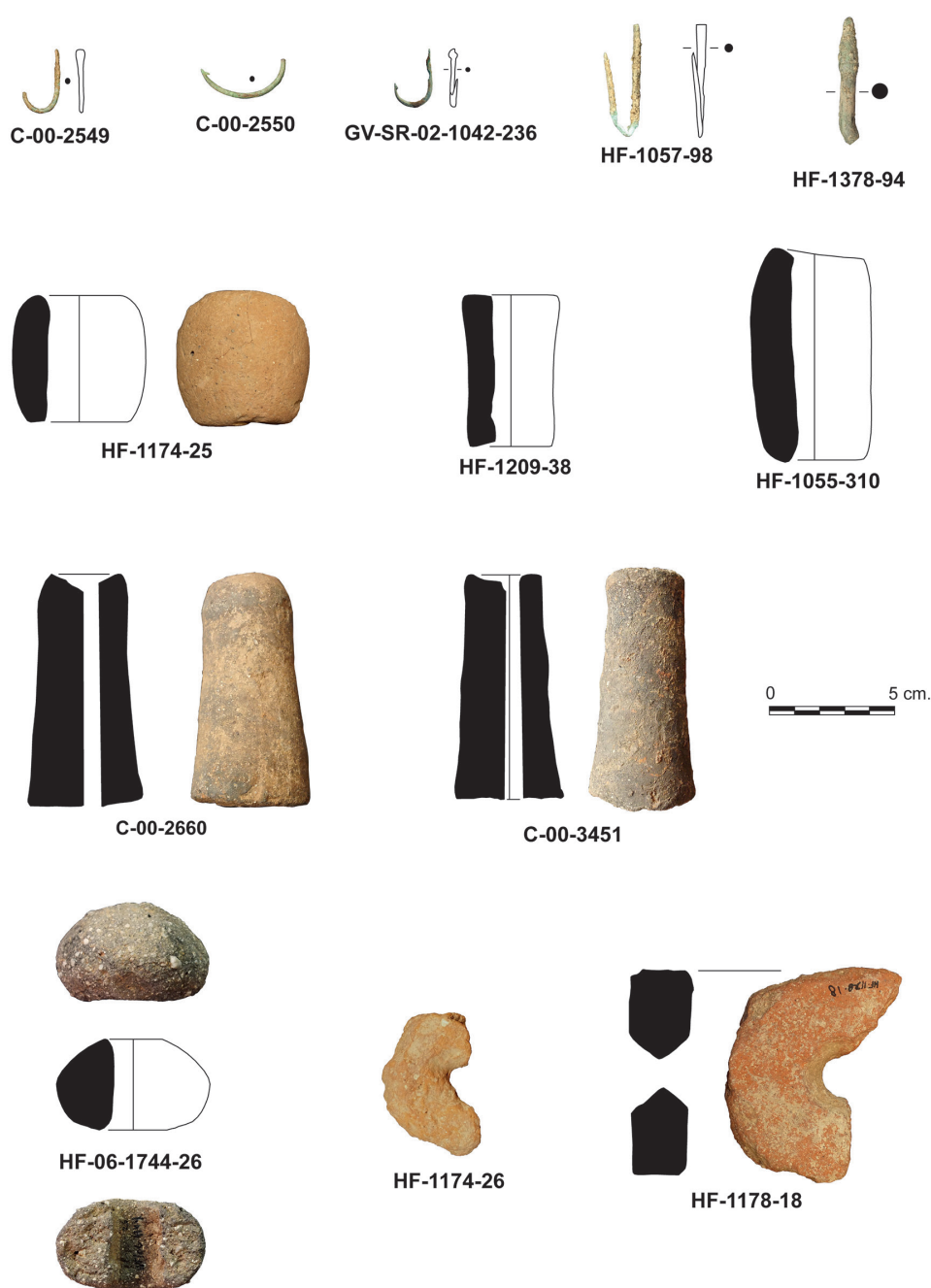

Figura 2. C-00-2549, C-00-2550, GV-SR-02-1042-236: hams en bronze; HF-1057-98: possible ham; HF-1378-94: possible punta de fitor o trident; HF-1174-25, HF-1209-38, HF-1055-310: pesos de xarxa cilíndrics; C-00-2660, C-00-3451: possibles pesos de xarxa cilíndrics; HF-06-1744-26: pès de xarxa circular o de tipus tortera; HF-1174-26, HF-1178-28: pesos de xarxa obtinguts retallant sengles *tegulae*. Font: elaboració pròpia.

El tercer ham (fig. 2, GV-SR-02-1042-236), trobat en una àrea de terrisseria, presenta unes característiques similars a l'exemplar C-00-2549 (fig. 2): també en bronze, de paleta, quelcom més petit, en aquest cas conserva la punta amb mort o arponet, corresponent igualment al tipus AI de la classificació de Bernal abans referenciada, o al tipus 1.1.3.2 de Gracia (1981-82, p. 321). Tenint en compte el context on aparegué, aquest ham ha de ser datat cap a mitjan segle I dC.

No pot descartar-se que la peça HF-1057-98 (fig. 2), feta en bronze, pugui tractar-se d'un ham. Cal dir, però, que la seva fesomia, i el seu estat de conservació, ens fan ser prudents en aquest sentit. En qualsevol cas es tracta d'un element datable clarament en una fase tardoantiga: la UE 1057 pertany a un nivell de circulació de l'àmbit 15 de l'edifici octogonal, datable, per tant, en el segle VI dC.

1.2. Possible trident o fitora

L'exemplar HF-1378-94 (fig. 2) és una punta de bronze, més o menys arrodonida, amb la part inferior de la tija corbada, la qual cosa ens fa pensar en un possible trident o fitora (Bernal, 2010, p. 135-136, fig. 33). El desgast de la punta, sense mort o arponet aparent, no ens permet d'assegurar del tot aquesta atribució.

1.3. Pesos de xarxa

Les peces que normalment s'interpreten com a pesos de xarxa acostumen a ser ploms enrotllats, com els trobats a una casa del poblat ibèric d'Ullastret (Maluquer et al., 1986, p. 47; Belarte, 1997, p. 174), a l'establiment protohistòric de Pontós (Rovira, 2002, p. 348), a l'Alorda Park (Sanmartí i Santacana, 1987, p. 12), al jaciment tardoantic del Puig Rom de Roses (Palol, 2004, p. 36-38, 77-78), i en altres llocs. Aquests pesos de plom fins els podem trobar ofrenats a les divinitats, possiblement amb caràcter propiciatori i/o d'agraïment, com es documenta als santuaris de La Algaïda de Sanlúcar de Barrameda (López, 2021, p. 55) o a la Cova de les Encantades del Montcabrer, a Cabrera de Mar (Coll, 2023, p. 243).

S'ha de dir que entre el material de plom documentat a la vil·la romana de la Gran Via-Can Ferrerons no s'ha trobat de moment cap pes de xarxa fet amb aquest material. Sí que han pogut ser evidenciades peces en ceràmica, que sovint s'interpreten com a tals pesos (Bernal, 2010, p. 98-103; Vargas 2020b).

1.3.1. Pesos de xarxa cilíndrics

Corresponen al tipus CI de la classificació de Darío Bernal (2010, p. 99-100). Es caracteritzen per ser molt irregulars, amb acabament sovint groller, com demostra la presència de grans nòduls de desgredant adherits a les pastes ceràmiques d'alguns dels exemplars (Vargas, 2020b, I, p. 63).

Els exemplars més canònics foren recuperats durant les intervencions arqueològiques dutes a terme en l'edifici octogonal de Can Ferrerons entre els anys 2001-2008, i tenen, per tant, una cronologia que *grosso modo* cal situar en el segle VI dC.

El primer dels pesos (fig. 2, HF-1174-25) presenta unes característiques tècniques que el fan adscriure a una producció local, amb pasta grollera de color marró. La peça es troba ben acabada. Presenta una alçada de 5,17 cm, i un diàmetre màxim de 5,5 cm. Recorda un exemplar procedent de les Ecolletes-Pudrimel, a la Manga del Mar Menor (Vargas, 2013, p. 166, fig. 2.6).

El segon exemplar, amb unes característiques tècniques similars tot i que recremat, és més alt, ja que fa 6,7 cm d'alçada, i 3,92 cm d'amplada màxima (fig. 2, HF-1209-38).

Una altra peça similar a les anteriors és encara més gran, amb una alçada màxima de 8,57 cm i una amplada de 4,87 cm. En aquest cas es tracta d'una peça asimètrica (fig. 2, HF-1055-310). Trobem exemplars similars als descrits a Vargas, 2020b, II, p. 210-212, núm. 429-435).

Altres dos exemplars foren recuperats durant les intervencions del carrer Mn. Jacint Verdaguer, entre els anys 1999-2000. El primer d'ells (fig. 2, C-00-2660) presenta una alçada de 9,30 cm i un diàmetre màxim de 4,80 cm. La seva pasta és grollera, de color gris per excés de cuita, i és una peça clarament asimètrica. Pel seu context (UE 1020) podria ser datada entre el darrer quart del segle IV i primer quart del V dC, tot i que s'ha de dir que tant la UE 1019 com la UE 1020, pertanyents a abocadors, contenen molt material residual.

El segon exemplar, morfològicament similar a l'anterior (fig. 2, C-00-3451), és quelcom més petit, amb 9,08 cm d'alçada i un diàmetre màxim de 4,50 cm. La pasta és també grollera, de color gris, i la peça és asimètrica. La base presenta restes de pentinat. Trobat en la UE 1048, la seva cronologia cal situar-la entorn de mitjan segle II dC.

Ateses les característiques d'aquests dos darrers elements no podem descartar que es tracti d'elements d'escalfament d'un *balneum*, és a dir *clavi coctiles*. En aquest cas, però, resulten força més petits i morfològicament diferents d'altres elements d'escalfament de *balneum* documentats en altres àrees del jaciment, per bé que en aquest cas serien més tardans (Coll et al., 2018).

1.3.2. Pes circular

Pertanyent al tipus CII1 de Darío Bernal (2010, p. 100) coneixem de moment un únic exemplar al jaciment (fig. 2, HF-06-1744-26). Elaborat amb una pasta encara més grollera que en els casos anteriors, amarronada, amb abundant i gruixut desgreixant, presenta una forma troncocònica que recorda la d'alguns tipus de fusaiola, només que en aquest cas és bastant més gran. Coneixem exemplars semblants (Vargas, 2020b, II, p. 225-230, núm. 471-484).

1.3.3. Pesos elaborats retallant ceràmica

Sovint als jaciments tardoibèrics i d'època romana es troben *tegulae*, parets d'àmfora o d'altres grans contenidors reaprofitades, retallades en forma de disc i amb un forat central, tot fet amb més o menys cura, que acostumen a interpretar-se com a pesos de xarxa. Estem parlant del tipus CV1 de Bernal (2010, p. 101-103). Els exemples d'aquesta atribució són nombrosos (Pujol i Garcia, 1982-83, p. 105; Playà, 2006, p. 53-54; Izquierdo, 2013, p. 316, Chapon et al., 2017-2018, p. 87, entre altres). Trobem exemplars similars a Vargas, 2020b, II, p. 231-233, núm. 487-492. Amb tot, no podem deixar de pensar que aquests elements, relativament senzills d'elaborar, pogueren tenir altres usos, com ara el de pesos de teler, independentment que es fessin servir com a pesos de xarxa.

En el nostre cas la majoria dels exemplars també han estat trobats en diferents estrats de l'edifici octogonal de Can Ferrerons, amb una cronologia situable *grosso modo* en el segle VI dC. El primer exemplar, obtingut a força de retallar una tègula o rajol, presenta un diàmetre proper als 4 cm i una perforació de 0,88 cm. Es troba bastant erosionat, essent de tonalitat vermellosa (fig. 2, HF-1174-26).

La segona peça, obtinguda a partir de retallar una tègula de forma quelcom barroera (fig. 2, HF-1178-18), s'observa que ha estat foradada des dels dos costats oposats del seu centre. Presenta un diàmetre de 8,2 cm, amb una perforació central d'1,13 cm.

El mateix podem dir del següent exemplar (fig. 3, HF-1218-46), més sencer que els anteriors però igualment obtingut retallant una tègula de color marró, amb un diàmetre de 10,69 cm i una perforació central d'1,55 cm.

El quart pes presenta unes característiques tècniques similars (fig. 3, HF-06-1711-10), amb una pasta grollera, de color taronja vermellós. Presenta un forat central, també obtingut retallant la peça, fent un bisell doble.

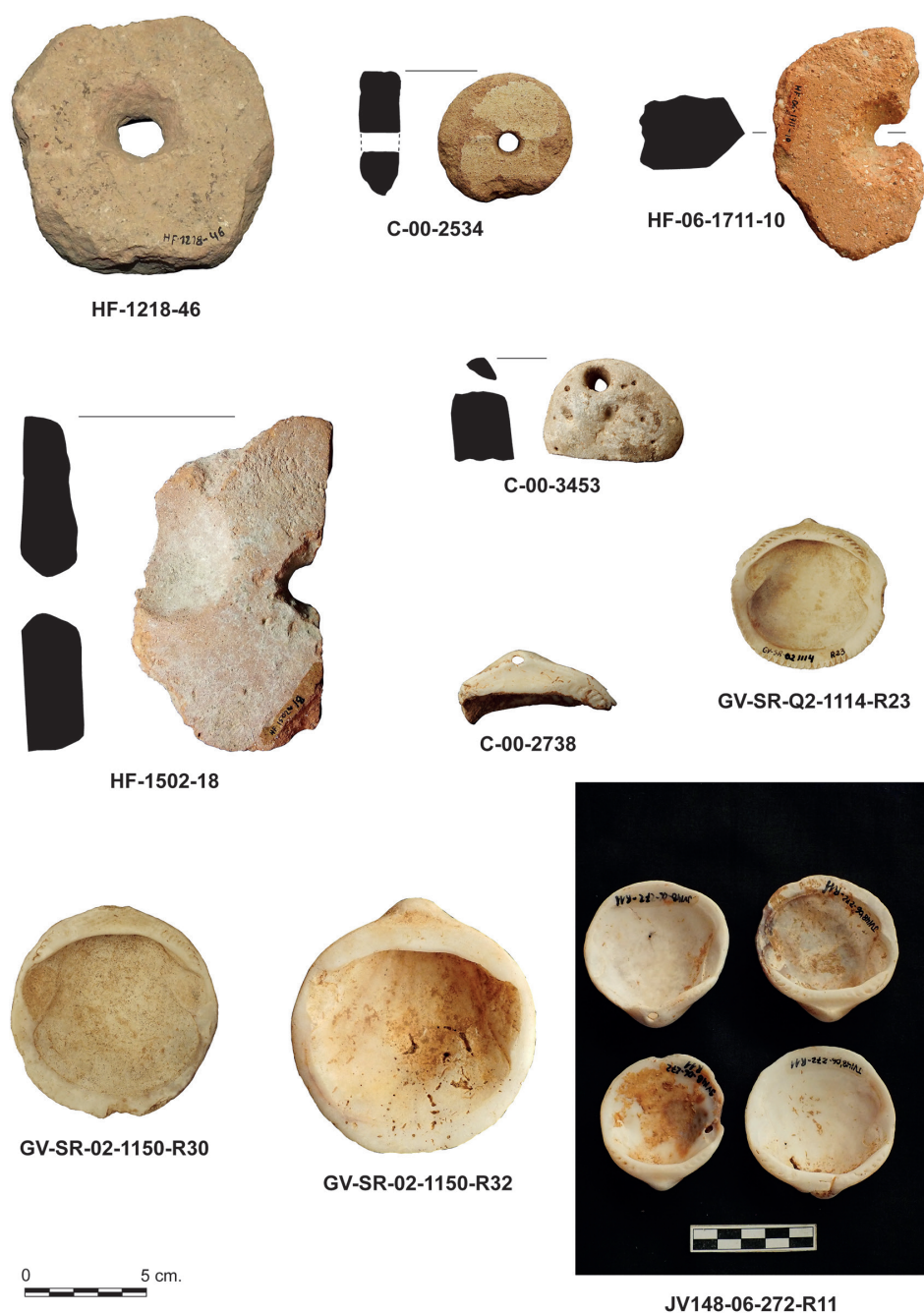

Figura 3. HF-1218-46, HF-06-1711-10, HF-1502-18: pesos de xarxa obtinguts retallant sengles *tegulae*; C-00-2534: pes de xarxa obtingut retallant una paret d'àmfora; C-00-3453: pes de xarxa en pedra; C-00-2738, GV-SR-Q2-1114-R23, GV-SR-02-1150-R30, GV-SR-02-1150-R32, JV148-06-272-R11: petxines amb la valva allisada. Font: elaboració pròpia.

El darrer dels pesos trobat a l'edifici octogonal (fig. 3, HF-1502-18), també obtingut de retallar una tègula de tonalitat rosada, presenta una mida quelcom més gran que la resta, amb un diàmetre de 13,10 cm i una perforació d'1,63 cm. Com a curiositat s'observa la petjada del que sembla la part del taló del peu d'un nen, que s'hauria imprès quan la tègula s'estava assecant.

Durant la intervenció arqueològica al carrer Jacint Verdaguer (1999-2000) es documentà un pes de xarxa, ben arrodonit i foradat per abrasió, elaborat a partir d'una paret d'àmfora itàlica del tipus DB (fig. 3, C-00-2534). Mesura 5,21 cm de diàmetre, amb una perforació central d'1,18 cm. Trobat a l'estrat d'abocador UE 2019, amb molt material residual, la seva datació esdevé problemàtica.

1.3.4. Peces lítiques amb perforació

Els discos lítics poden interpretar-se com a pesos de xarxa en ambients ibèrics laietans (Barberà i Dupré, 1984, p. 50), com també les pedres perforades de diverses tipologies en l'època ibèrica (Pericot et al., 1952, p. 115; Oliva, 1954, p. 24; Casas, 1985, p. 102; Miret, 2003, p. 366; Playà, 2006, p. 52). No falten en jaciments preibèrics, com en el cas de la Fonollera (Pons i Tarrus, 1980, p. 79) o en l'enterrament de la Bòbila de Can Jordana de Tiana (Coll i Galbany, 2019, p. 230). El pes foradat associat a altres materials ibèrics i romans, trobat a la Cova del Gegant de Sitges —situada ran de mar mateix— no resulta datable amb facilitat (Daura et al., 2024, p. 115, fig. 4.15).

Els pesos lítics foradats presenten diverses tipologies (Bernal, 2010, p. 103-104, fig. 10). Els elaborats a partir d'una pedra irregular, com veurem que és el nostre cas, corresponen al tipus PI4 de la classificació d'aquest autor. Es tracta de la part superior d'un còdol de riera (fig. 3, C-00-3453), trobat en les excavacions del carrer Mn. Jacint Verdaguer de 1999-2000. Fou recuperat en la UE 1048, és a dir, en un estrat datable cap a mitjan segle II dC. Es troba elaborat en calcita de color blanc agrisat, i presenta un forat superior irregular que sembla natural. La seva alçada màxima és de 4,15 cm, l'amplada màxima de 6,40 cm, i el seu gruix màxim de 2,50 cm.

1.4. Petxines amb restes d'allisat

És prou conegut que en molts jaciments ibèrics i romans propers a la costa s'acostuma a trobar gran quantitat de petxines, majoritàriament collides velles i que, per tant, no haurien estat consumides. Malgrat que la vil·la romana de la Gran Via-Can Ferrerons no és cap excepció en aquest sentit, volem cridar l'atenció sobre la troballa de diversos exemplars de petxina (gairebé sempre pertanyent a la família *Glycymerididae*) que si bé presenten evidències d'haver estat collides ja velles a la platja, algunes d'elles es troben allisades parcialment per abrasió sobretot en la part de la valva, arribant en alguns casos a fer desaparèixer les dents (fig. 3, C-00-2738, GV-SR-Q2-1114-R23, GV-SR-02-1150-R30, JV148-06-272-R11). En observació macroscòpica es conclou que aquest rebaix no és de caràcter natural sinó antròpic, com evidencia clarament l'exemplar JV148-06-103-R16 (fig. 4).

En els casos de recollida a la platja de petxina vella pensem que aquestes podrien tenir molts usos. A banda de la seva utilització simbòlica, tant en jocs infantils, com a element decoratiu, ofrena en necròpolis, etc., sembla clar que majoritàriament la recollida es fa amb finalitats utilitàries, o no n'hi hauria tantes. És coneguda la utilització de la tellerina triturada com a desgreixant a la terrisseria de Darró (López i Ferrer, 1982, p. 182), o per a elaborar morter de calç (Playà, 2006, p. 26-28). Fins en època tardana s'haurien utilitzat en el transplantament d'arbres fruiters, com explica Pal·ladi (*De re rust.*, X, XIV, 1). En el nostre cas, tenint en compte que la majoria dels exemplars rebaixats artificialment s'han trobat en l'espai parcialment ocupat per la terrisseria que treballà essencialment entre els segles I aC-I dC (Coll i Prevosti, 2024, amb bibliografia anterior), pensem que potser aquestes petxines foren utilitzades per ajudar en el torneament tant de les àmfores com de la ceràmica comuna elaborada allà. Posteriors analítiques hauran de confirmar o rebutjar aquesta hipòtesi, que en qualsevol cas ha estat verificada en altres indrets (Playà, 2006, p. 28), com per exemple al Mas Castellar de Pontós (Pons et al. 2002, p. 406).

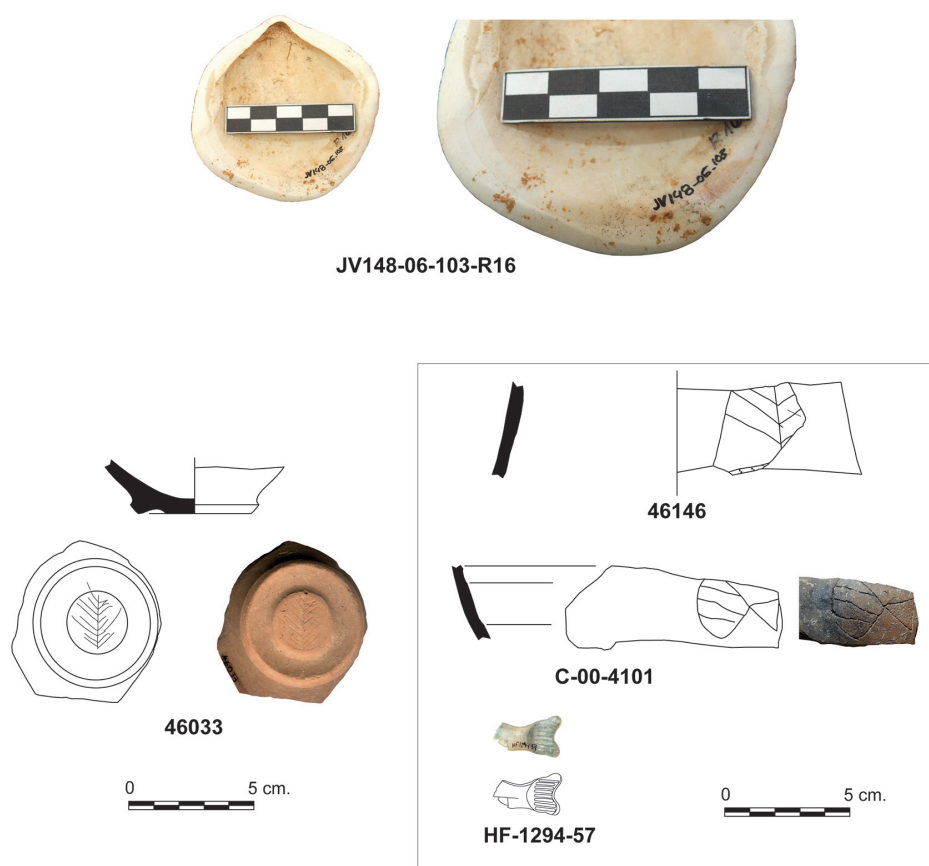

Figura 4.

JV148-06-103-R16: petxina amb la valva allisada;
 46033, 46146: possibles representacions *post cocturam* d'espines de peix;
 C-00-4101: representació *post cocturam* d'un peix;
 HF-1294-57: cua de peix en aplic de *conchyliabechero* en vidre; foto inferior: petxina encaixada en el llindar entre els àmbits 9 i 11 de l'edifici octogonal.
 Font: elaboració pròpia.

1.5. Elements decoratius de caràcter marí

No des d'un punt de vista utilitari, però si des del simbòlic, trobem alguns elements que presenten una sèrie de decoracions que podem relacionar amb el medi marí i amb el seu aprofitament, com a fet típic d'una comunitat que es beneficia dels recursos marins que té a l'abast.

En seria una prova el peix esgrafiat en un fragment de paret de ceràmica comuna, procedent de la UE 1048 de les intervencions del carrer Mn. Jacint Verdaguer (fig. 4, C-00-4101), com hem comentat datable cap a mitjan segle II dC.

En altres casos trobem esgrafiada una decoració en forma de possible espina de peix, com en el fons 46033 (fig. 4) i en una paret de vas (46146, fig. 4), ambdós procedents

de les primeres troballes fetes al jaciment, concretament en el sector anomenat Gran Via 231, l'any 1969. Tot i que aquesta decoració podria interpretar-se com a foliàcia, en ambients halièutics se'n troben de molt semblants, com és el cas de pesos de xarxa laminars documentats a l'antiga *Carteia* (Expósito i García, 2011 p. 314, fig. 12, amb bibliografia anterior), més similars a una espina de peix que no pas a una espiga, la qual cosa no deixa de tenir la seva lògica tenint en compte la utilitat proposada per a aquest element. D'aquí que plantegem per a la nostra decoració la possibilitat que es tracti més d'una espina de peix que no pas d'una espiga, malgrat el seu esquematisme. Al santuari de la Cova de les Encantades del Montcabrer s'ha recuperat una peça troncopiramidal de plom, amb forat lateral superior, que presenta una decoració gravada molt semblant a la de les peces ceràmiques que acabem de descriure (Coll, 2023, p. 241, fig. 114, núm. 20).

Com a darrera peça, també sense cap traça d'utilitarisme, no volem deixar d'esmentar un fragment pertanyent a una figura zoomorfa, un peix, de la qual conservem la cua (fig. 4, HF-1294-57). Ha estat elaborada en vidre incolor —ara blanquinós per l'oxidació de la superfície— i modelat amb pinces a partir d'un element tubular. Per la seva forma i mesures és identificable com un aplic de *conchyliabecher* o vas amb criatures marines, uns vasos de luxe de producció renana i romana, amb una datació acceptada dins la primera meitat del segle IV dC., que podem considerar un indici per valorar el nivell econòmic d'aquesta vil·la romana (Coll, 2020, p. 120).

1.6. Un possible fet simbòlic

Relacionat amb les petxines de les quals acabem de parlar, trobem una valva encaixada en el llinard que separa l'àmbit 9 de l'àmbit 11 de l'edifici octogonal de Can Ferrerons, d'una manera més o menys equidistant respecte de les parets (fig. 4, a baix). No cal insistir gaire en els diversos simbolismes de la petxina, dels que aquesta troballa en podria ser una mostra. Sigui com sigui, n'ignorem el significat i la seva transcendència. Tan sols dir que en l'àmbit 11 fou localitzat un enterrament perinatal, com també n'hi havia a l'àmbit 9. Només que en aquest cas sí que les restes del sebolit es trobaven clarament marcades per la presència d'un crismó (Coll et al., 2019). Pel que fa a la petxina cal admetre que no té una relació directa amb el perinatal enterrat, com sí que observem en alguns enterraments ibèrics de les mateixes característiques, com a La Escudilla (Gusi, 1994, p. 112-113), a Lattes (Fabre i Gardeisen, 1999, p. 259), o en altres tipus de deposicions rituals on intervenen les petxines (Oliver, 1996, *passim*), com per exemple en les llars de foc (p. ex., Belarte, 1997, p. 115, 194, amb bibliografia anterior). Per descomptat també trobem aquest ús simbòlic en època romana, com per exemple a la fossa d'ofrenes del carrer Roc Chabàs de València (Ribera, 1995, p. 190; Huguet i Ribera, 2015, p. 227, entre altres), o a la necròpolis de Can Bel de Pineda de Mar (Cela et al., 1999, p. 232).

2. Ictiofauna

La presència de deixalles de consum d'espècies aquàtiques en els nivells corresponents *grosso modo* a finals del segle V i segle VI, durant l'etapa productiva de l'edifici octogonal, reforcen els indicis sobre el rol actiu dels recursos aquàtics en el dia a dia dels qui hi vivien. En total, s'ha documentat 13 restes d'ictiofauna distribuïdes per tot l'edifici. El nombre baix de restes recuperades podria haver estat el resultat de les mateixes

activitats de manteniment i neteja de l'espai que, juntament amb la mateixa fragilitat de les restes i l'efecte dels processos postdeposicionals en dificulten la conservació.

Les restes documentades s'han pogut atribuir al clade dels actinopterygii, a partir d'un Pterygiophore, i a la subclasse dels Elasmobranchii, a partir de set vèrtebres. El clade dels actinopterygii proporciona un rang d'espècies i àmbits de pesca molt ampli. Es tracta del clade de peixos vertebrats més abundant, i conté espècies tant d'origen marí com d'aigua dolça, entre les que podem trobar animals tan variats com la truita i el salmó o el rap. Per la seva banda, els Elasmobranchii són una subclasse dels peixos cartilaginosa, com els taurons o les rajades. A aquests, cal afegir tres fragments de maxil·lar i dos de palatí de l'espècie *Pagellus erythrinus*, de nom comú pagell i única espècie que ha estat possible determinar. En aquest cas, es tracta d'una espècie comuna a tot el Mediterrani, i que ocupa àmbits tant de costa com de major profunditat.

Conclusions

Si algun dia volem arribar a fer una síntesi mínimament documentada sobre les activitats d'explotació del medi marí o fluvial dels jaciments que estudiem, al nostre entendre caldria procedir a la revisió d'aquells elements i materials relacionats amb la pesca que es troben dipositats als museus, alguns d'ells procedents d'antigues intervencions.

Com a curiositat, tot i que pot ser una deficiència del registre arqueològic, observem que no es documenten hams en les fases més tardanes de la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons, si admetem que la peça HF-1057-98 (fig. 2) no ho és. Per contra, la majoria de les peces que interpretem com a pesos de xarxa les trobem precisament en les fases més tardanes del jaciment. La presència d'hams pot anar tan relacionada amb la pesca amb canya com amb la pesca amb tècniques com el palangre, que impliquen l'ús de múltiples hams en un mateix art de pesca. La pesca amb palangre va normalment en relació a peix de qualitat, fet que lligaria bé amb les primeres fases de la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons. D'altra banda, la presència de pesos de la naturalesa més improvisada documentats en les fases tardanes de la vil·la, i especialment a l'edifici octogonal, fan pensar en una pesca de menor envergadura, lligada al consum individual amb tècniques similars a la pesca amb rall. Vol dir això que en l'Antiguitat Tardana predominaria la pesca amb xarxa per damunt de la pesca amb canya? No tenim prou elements per a poder-ho plantejar amb versemblança.

En qualsevol cas considerem que cal prestar una major atenció a aquests elements tan poc vistosos com els estudiats aquí, que en alguns casos poden ser també multifuncionals.

Bibliografia

- Almagro M. i Moneo, T. (2000). *Santuarios urbanos en el mundo ibérico*. Real Academia de la Historia.
- Barberà, J. i Dupré, X. (1984). Els laietans, assaig de síntesi. *Fonaments*, 4, 31-86.
- Barberà, J. i Pascual, R. (1979-80). Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar, Barcelona). *Ampúrias*, 41-42, 203-242.

- Belarte, C. (1997). *Arquitectura domèstica i estructura social a la Catalunya protohistòrica*. Universitat de Barcelona. Arqueomediterrània, 1.
- Benito, N., Burjachs, F., Espadaler, M. del M., Defaus, J.M. i Molina, M. (1986). Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme) durant l'any 1984. Resultats preliminars i noves dades estratigràfiques. *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, 15-23.
- Bernal, D. (2010). Fishing Tackle in *Hispania*. Reflections, Proposal and First Results. Dins T. Bekker-Nielsen i D. Bernal (eds.), *Ancient Nets and Fishing Gears. Proceedings of the international Workshop on "Nets and Fishing Gear in Classical Antiquity: A First Approach"* (p. 83-137). Monografías del Proyecto Sagena, 2.
- Casas, J. (1985). Descoberta de dues sitges ibèriques a Saus (Alt Empordà). *Cypsela*, V, 89-105.
- Cela, X., García, M., Juan, J., Orri, E., Cummings, L.S. i Subirats, I. (1999). Les inhumacions d'època augustea de la necròpoli rural de Can Bel (Pineda de Mar, Barcelona). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 20, 221-245.
- Chapon, Ph., Bigot, F., Lang, S. i Schmitt, A. (2017-2018): Productions d'amphores et de céramique dans la vallée du Gapeau (Var) entre la fin du Ier. siècle et le début III e siècle: l'atelier de l'agglomération secondaire de Pas Redon à Cuers. Dins S. Mauné, F. Bigot, J. Corbeel (Dirs.), *Recherches récentes sur les ateliers de production et les amphores vinaires de Gaule Narbonnaise et de Tarraconaise. Revue Archéologique de Narbonnaise*, 50-51, 65-94.
- Carbonell, C. (2009). Noves aportacions a l'estudi de la *pars rustica* de la vil·la romana de Can Farrerons (Premià de Mar): el recinte de Llevant. Dins V. Revilla, J. R. González i M. Prevosti (eds.), *Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconense*, vol. II (p. 139-154). Museu d'Arqueologia de Catalunya. Monografies, 11.
- Coll, R. (1988). Conclusiones generals. Dins R. Coll (ed.), *El poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, el Maresme): història de la investigació i estat de la qüestió* (p. 236-270). Agrupació d'Estudis Científics i Culturals.
- Coll, R. (2004). *Història arqueològica de Premià*. Ajuntament de Premià de Mar.
- Coll, R. (2023). *El santuari ibèric de la Cova de les Encantades del Montcabrer (Cabrera de Mar, Barcelona)*. Fundació Iluro.
- Coll, R., Prevosti, M. i Bagà, J. (2016). Primeros resultados del estudio del taller anfórico de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). Dins R. Jàrraga i P. Berni (eds.), *III Congreso Internacional de la SECAH-Ex Officina Hispana. amphorae ex Hispania. Paisajes de producción y de consumo* (p. 120-138). Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Monografías Ex Officina Hispana, III.
- Coll, R. i Galbany, J. (2019). La bòbila de Can Jordana (Tiana, el Maresme). Un jaciment del neolític mitjà? Dins XXXV Sessió d'Estudis Mataronins (p. 223-241). Museu-Arxiu de Santa Maria.
- Coll, R., Montlló, J. i Bosch, M. (2002-2004). El poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, el Maresme). Vuit anys de recerca (1992-2000). *Fonaments*, 10/11, 161-211.
- Coll, R. i Prevosti, M. (2024). La terrisseria de la vil·la romana de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). Dins *III Col·loqui Internacional*

- d'Arqueologia Romana, El vi a l'Antiguitat, Economia, producció i comerç al Mediterrani* (p. 207-222). Museu de Badalona.
- Coll, R., Prevosti, M. i Bagà, J. (2018). *Elements d'escalfament i de drenatge del balneum de l'edifici octogonal de Can Ferrerons (Premià de Mar, el Maresme): tubuli latericii i clavi coctiles*. Dins *XII Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme* (p. 18-31). Institut Ramon Muntaner, Arxiu Comarcal del Maresme.
- Coll, R., Prevosti, M. i Bagà, J. (2019). Pervivència dels enterraments de perinatals en àmbit domèstic en el territori de *Barcino*: l'edifici octogonal de Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). Dins J. López (ed.), *4t. Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. El cristianisme en l'Antiguitat Tardana. Noves perspectives* (p. 205-214). Universitat Rovira i Virgili, Institut d'Estudis Catalans.
- Coll, R. i Prevosti, M. (2020). El edificio octogonal tardoantiguo de la villa de la Gran Vía – Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). Dins R. Martínez, T. Nogales, I. Rodà (eds.), *Las Villas Romanas Bajoimperiales de Hispania* (p. 281-289). Diputación de Palencia.
- Coll, R., Jàrrega, R., Berni, P. i Prevosti, M. (2024). Epigrafia amfòrica de la terrisseria de la vil·la romana de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). Dins: *III Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana, El vi a l'Antiguitat, Economia, producció i comerç al Mediterrani* (p. 360-372). Museu de Badalona.
- Coll, R., Prevosti, M., Gamarra, A., García, M.J. i Navarro, R. (en premsa). El mosaïc de la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons de Premià de Mar, El Maresme, Barcelona (I). *Empúries*.
- Coll, J.M. (2020). *El vidre de l'antiguitat tardana a Catalunya i Andorra. Contextos i tipologia del vidre a la Tarraconense Oriental entre el baiximperi romà i l'antiguitat tardana (segles IV-VIII)*. [Tesi doctoral, Universitat de Barcelona]. Tesis Doctorals en Xarxa (TDX). <https://www.tdx.cat/handle/10803/672402#page=1>
- Daura, J., Ble, E., Revilla, V., Peix, J., Clua, M., Blasco, M., Queralt, I., Valenzuela, S., Miret, M., Coll, R., Allué, E. i Sanz, M. (2024). Ocupaciones efímeras en cueva desde la protohistoria hasta la actualidad: cova del Gegant (Sitges, Barcelona). *Lucentum*, XLII, 107-133. <https://doi.org/10.14198/LVCENTVM.23874>
- Expósito, J.A. i García, M.E. (2011). Novedades sobre la pesca y la industria salazonera romana en el Estrecho. Las *cetariae* de Carteia. Dins D. Bernal (ed.), *Pescar con arte. Fenicios y romanos en el origen de los aparejos andaluces. Catálogo de la exposición* (p. 299-317). Universidad de Cádiz.
- Fabre, V. i Gardeisen, A. (1999). Dépôts animaliers et inhumations d'enfants au cours du IVe siècle avant notre ère à Lattes. *Lattara*, 12, 255-284.
- Gracia, F. (1981-82). Ordenación tipológica del instrumental de pesca en bronce ibero-romano. *Pyrenae*, 17-18, 315-328.
- Guilaine, J. (1972). *L'age du bronze en Languedoc occidental, Rousillon, Ariège*. Mémoires de la Société Préhistorique Française, 9.
- Gusi, F. (1994). El templo ibérico y los recintos necrolátricos infantiles de La Escudilla (Zucaína, Castellón). *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de Castelló*, 16, 107-114.
- Huguet, E. i Ribera, A. (2015). La vajilla usada en ofrendas rituales en *Valentia* (siglos II aC-I dC). Cerámica específica y general. Dins *SFECAG. Actes du Congrès de Nyon* (p. 221-244). SFECAG.

- Izquierdo, P. (2013). L'ancoratge de Les Sorres: el port de la vall del Llobregat. Dins C. Carreras, A. López i J. Guitart (eds.), *Barcino II. Marques i terrisseries d'àmfores al Baix Llobregat* (p. 309-322). Institut d'Estudis Catalans.
- López, A. i Ferrer, A. (1982). Avenç dels resultats obtinguts a les excavacions de l'establiment ibèric i romà de Darró (Vilanova i la Geltrú). Campanyes de 1977 a 1981. *Butlletí de la Biblioteca-Museu Balaguer. Sisena època*, 177-198.
- López, M. (2021): Landscapes, Sensescares and Figurines: Understanding Rural Shrines in the Punic World. Dins S. Machause, C. Rueda, I. Grau i R. Roure (eds.), *Rock & Ritual. Caves, Rocky Places and Religious Practices in the Ancient Mediterranean* (p. 51-62). Presses Universitaires de la Méditerranée.
- Maluquer, J., Huntingford, E., Martín, R., Rauret, A. Ma., Pallarès, R., Vilà, Ma. del V. (1986). *Arquitectura i urbanisme ibèrics a Catalunya*. Universitat de Barcelona.
- Miret, M. (2003). El poblament d'època ibèrica i romana a la costa oriental de la Cossetània: la comarca del Garraf. Dins J. Guitart, J. Ma. Palet i M. Prevosti (eds.), *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès* (p. 363-376). Generalitat de Catalunya.
- Navarro, R., Gamarra, A., García, M.J., Coll, R. i Prevosti, M. (en premsa). El mosaic de la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons de Premià de Mar, El Maresme, Barcelona (i II). *Empúries*.
- Oliva, M. (1954). *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1952-1953*. Ministerio de Educación Nacional. Informes y Memorias, 30.
- Oliver, A. (1996). Fauna y vegetación en los ritos culturales ibéricos. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 17, 281-308.
- Oliver, A. (2000). *La cultura de la alimentación en el mundo ibérico*. Diputació de Castelló.
- Palol, P. de (2004). *El castrum del Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses, Alt Empordà)*. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Sèrie Monogràfica, 22.
- Pericot, Ll., Corominas, J.M., Oliva, M., Riuró, F. i Palol, P. de (1952). *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948*. Ministerio de Educación Nacional. Informes y Memorias, 27.
- Petit, M.A. i Rovira, J. (1980). *El jaciment arqueològic de la Cova Verda i alguns problemes del neolític i l'edat del bronze a Catalunya*. Diputació de Barcelona, Quaderns de Treball, 3.
- Playà, R.M. (2006). *Els ibers i el mar. Dades sobre la pesca en època protohistòrica al litoral mediterrani català (s. VI al II aC)*. Càtedra d'Estudis Marítims (UdG), Ajuntament de Palamós.
- Pons, E., Asensio, D. i Fuertes, M. (2016). Casas, sociedad y economía en el *oppidum* de Mas Castellar de Pontós-Alt Empordà (425-350 aC). Poblamiento y conflicto en el entorno de la colonia griega de Emporion. Dins C.-A. de Chazelles, M. Schwaller (eds.), *Vie quotidienne, tombes et symboles des sociétés protohistoriques de Méditerranée nord-occidentale. Mélanges offerts à Bernard Dedet* (p. 17-43). Association pour le Développement de l'Archéologie en Languedoc-Roussillon.
- Pons, E. i Tarrús, J. (1980). Prospeccions arqueològiques al jaciment prehistòric de Puig Mascaró (Torroella de Montgri). Un nou hàbitat del Neolític Antic i del Bronze Final al Baix Empordà. *Cypsela*, III, 67-98.

- Pou, J., Sanmartí, J. i Santacana, J. (1993). El poblament ibèric a la Cessetània. *El poblament ibèric a Catalunya. Actes. Laietània*, 8, 181-206.
- Prevosti, M., Coll, R. i Bagà, J. (2015). Sobre el moment fundacional de la vil·la romana de la Gran Via – Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). Dins J. López Vilar (ed.), *II Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic Tarraco Biennal 2014, August i les províncies occidentals* (p. 199-205). Fundació Privada Mútua Catalana.
- Prevosti, M. i Coll, R. (2021). L'edificio ottagonale tardoantico della villa della Gran Via – Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). Dins I. Baldini, C. Sfameni, (eds.), *Abitare nel Mediterraneo tardoantico. CISEM III* (p. 427-434). Edipuglia.
- Pujol, J. i Garcia, J. (1982-83). El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme). Un jaciment d'època ibèrica situat en la rodalia del poblat ibèric de Burriac. *Laietània*, 2-3, 46-145.
- Quadrada, R. (2002). *Vil·la romana de la Gran Via Can Ferrerons. Parcel·la delimitada pels carrers Gran Via – Mossèn Cinto Verdaguer – Santiago Russinyol i Torrent Fontsana. Premià de Mar (El Maresme), Intervenció arqueològica. Informe preliminar*. Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- Ribas, M. (1975). *El Maresme en els primers segles del Cristianisme*. Caixa d'Estalvis Laietana.
- Ribas, M. (1994). Restes ibèriques en el Turó dels Oriols (Cabrera de Mar). *Laietània*, 9, 5-17.
- Ribas, M. i Lladó, J. (1977-78). Excavació d'unes habitacions pre-romanes a Burriac (Cabrera de Mataró). *Pyrenae*, 13-14, 153-180.
- Ribera, A. (1995). Una peculiar fosa de fundación en *Valentia*. *Saguntum-PLAV*, 29, 187-195.
- Ripoll, E. i Llongueras, M. (1963). La cultura neolítica de los Sepulcros de Fosa en Cataluña. *Ampúrias*, XXV, 1-90.
- Rovira, C. (2002). Els objectes metàl·lics. Dins E. Pons (dir.), *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (excavacions 1990-1998)* (p. 333-367). Museu d'Arqueologia de Catalunya [Sèrie Monogràfica, 21].
- Sanmartí, J. i Santacana, J. (1987). El poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès) i el seu entorn. Anàlisi crítica. *Tribuna d'Arqueologia 1986-1987*, 7-14.
- Sanmartí, J., Santacana, J. (2005). *Els ibers del nord*. Rafael Dalmau.
- Treinen-Claustre, F., Guilaine, J. i Vaquer, J. (1981). Le Néolithique de la Catalogne du Nord. Dins G.M. Camps, M. Llongueras, R. Marcet, Ma. A. Petit i J. Rovira (eds.), *El Neolític a Catalunya. Taula rodona de Montserrat* (p. 209-225). Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Vargas, J. M. (2013). La pesca a bordo en la Antigüedad. Aproximación a través del instrumental pesquero de ARQUA (Cartagena, Murcia). Dins *I Congreso de Arqueología Náutica y Subacuática Española* (p. 160-178). Universidad de Cádiz, Editorial UCA.
- Vargas, J. M. (2020a). Ofrendas de carácter pesquero en santuarios litorales: el caso de La Algaida (Sanlúcar de Barrameda, Cádiz). *SPAL*, 29(2), 235-257.
- Vargas, J. M. (2020b). Plomos, piedras y lastres cerámicos: avances en la caracterización tipológica de los contrapesos de pesca. Dins J. M. Vargas

(ed.), *El instrumental de pesca en el Fretum Gaditanum. Catalogación, análisis tipo-cronológico y comparativa regional*. Vol. I (p. 62-117). Archaeopress.

Vargas, J. M. (2021). Del mar a la tumba. Hallazgos de utensilios de pesca en la necrópolis de *Gadir/Gades*. *CuPAUAM*, 47(1), 247-285.

Zamora, D. (2006-2007). L'oppidum de Burriac. Centre de poder polític de la Laietània ibèrica. *Laietània*, 17, 1-417.